

Mirosław J. Leszka

"Samostojatelni i polusamostojatelni vladenija vǎv vǎzobnovenoto Bǎlgarsko carstvo (kraja na XII – sredata na XIII v.)", Georgi N. Nikolov, Sofija 2011 : [recenzja]

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 15, 311-316

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Georgi N. Nikolov, *Samostojatelni i polusamostojatelni vladenija vǎv vǎzobnovenoto Bǎlgarsko carstvo (kraja na XII – srednata na XIII v.)*, IK „Gutenberg”, Sofija 2011, ss. 255

Recenzowana książka wyszła spod pióra Georgiego N. Nikołowa, znanego bułgarskiego historyka, autora wielu prac dotyczących różnych aspektów średniowiecznych dziejów Bułgarii¹. Tym razem przedmiotem jego rozważań są przejawy separatyzmu na ziemiach bułgarskich od czasów odrodzenia Bułgarii po powstaniu Teodora-Piotra i Asena po połowę wieku XIII. W obrębie jego rozważań znaleźli się możni, którzy, w interesującym go okresie, zbudowali samodzielne lub na w pół samodzielne władztwa. Badacz stara się odtworzyć ich losy, zasięg terytorialny posiadłości, którymi zarządzali, wreszcie ocenić znaczenie ich działalności w kontekście interesów państwowości bułgarskiej. Jego szczególną uwagę budzą również rezydencje i twierdze, które znalazły się w rękach separatystów (m.in. Wielki Presław, Prosek, Cepina, Melnik). Cele, które postawił sobie G.N. Nikołow, nie były łatwe do zrealizowania ze względu na skąpość i charakter materiałów źródłowych, którymi dysponują badacze zajmujący się tymi zagadnieniami. Mimo to bułgarskiemu uczonemu udało się, w moim przekonaniu, zbudować pełny, na ile było to możliwe, obraz ruchów separatystycznych na ziemiach bułgarskich od końca XII po połowę XIII w.

Praca podzielona jest na pięć podstawowych części. W pierwszej, zatytułowanej *Apanażni vladenija i separatizǎm v Bǎlgarskija severoiztok* (s. 59–69), Autor przedstawia dwie samodzielne czy częściowo samodzielne struktury, które istniały w północno-wschodniej Bułga-

¹ Dorobek G.N. Nikołowa obejmuje sto kilkadziesiąt pozycji, spośród których szczególną uwagę trzeba zwrócić na książkę: *Centralizǎm i regionalizǎm v ranno-srednovekovna Bǎlgarija (kraja na VII-načaloto na XI v.)*, Sofija 2005, ss. 231. Na jej temat patrz recenzję: M.J. Leszka, K. Marinow – „Slavia Antiqua” 2006, t. 47, s. 214–217.

rii. Pierwszą z nich była tzw. ziemia Piotra (tou Petrou chōra²), która znalazła się w 1190 r.³ w rękach Teodora-Piotra, brata Asena I (s. 59–62). Jej centrum stanowiły Wielki Presław i Probaton. Dzięki działaniom Piotra poszerzona została o tereny nadczarnomorskie z Warną i Anchialos. Po śmierci Asena w 1196 r. i przejęciu władzy w Tyrnowie przez Piotra, jego władztwo przyłączone zostało do państwa bułgarskiego. Funkcjonowanie tzw. Ziemi Piotra było, zdaniem G.N. Nikołowa, pierwszym przejawem separatyzmu w Drugim Carstwie Bułgarskim.

Drugą strukturą, którą bułgarski mediewista sytuuje w północno-wschodniej Bułgarii, jest tzw. ziemia sebastokratora Piotra (s. 62–69). Ten ostatni związany był przez małżeństwo z rodem Ase-nowiczów. Wspominany jest jedynie w układzie zawartym między carem Michałem II Asenem i Dubrownikiem w 1253 r. Władztwo Piotra znajdować miało się w Dobrudży. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie ma pewności, co do tej lokalizacji.

Druga część książki zatytułowana jest *Separatizmăt v geografskata oblast Makedonija* (s. 70–123) i została poświęcona władztwom bułgarskich możnowładców – a mianowicie Dobromira Chryza (s. 70–95) oraz sebastokratora Streza (95–123) – w Macedonii. Ten pierwszy przez kilka lat przełomu dwunastego i trzynastego wieku (1196/1197–1201) był panem części Macedonii z takim ośrodkami, jak Prosek (główna rezydencja), Prilep, Bitola, Strumica. W dobie powstania Teodora i Asena najpierw pozostał wierny Bizancjum, by następnie przejść na wrogie mu pozycje, co okupił kilkuletnim uwięzieniem przez Izaaka Angelosa. Aleksy III uwolnił go i uczynił zarządcą twierdzy Strumica. Korzystając z osłabienia cesarstwa, zerwał zależność od niego i przejął kontrolę nad częścią ziem macedońskich. Jego wrogie wobec Bizancjum działania były na rękę Kałojanowi, carowi Bułgarii. W ostatecznym rozrachunku to jednak ten ostatni zadał śmiertelny cios wspomnianemu władztwu, które zdaniem G.N. Nikołowa w całości zostało wcielone w obręb Bułgarii (Au-

² Jerzy Akropolites, *Historia*, 12, [w:] *Georgii Acropolitae, Opera*, t. I–II, rec. A. Heisenberg, cor. P. Wirth, Stuttgart 1978.

³ W kontekście odsunięcia Teodora-Piotra od przywódczej roli w odbudowie bułgarskiej państwowości i wydzielenia mu pod zarząd Wielkiego Presławia wraz z okolicami warto może byłoby sięgnąć do prac Gennadija G. Litawrina: *Po powodu nowego issledowanija ob obrazowanii Vtorogo Bolgarskogo carstva*, „Vizantijskij Vremennik” 1980, t. 41, s. 92–112; *Dva etjuda o vosstanii Petra i Asena*, „Etudes balkaniques” 1985, t. 21.4, s. 12–24.

tor neguje pogląd, że w ramach układu bułgarsko-bizantyńskiego sprzed 10 stycznia 1202 r. doszło do podziału ziem rządzonych przez Chryza). Losy Dobromira Chryza, po tym jak znalazł się w rękach Kałojana, nie są znane.

Sebastokrator Strez, brat Borila, po przejęciu przez tego ostatniego władzy w 1207 r. szukał wsparcia u Stefana Nemanicza, władcy serbskiego. Dzięki jego pomocy ufundował sobie państwo w Macedonii (1208?⁴) z centrum w twierdzy Prosek (w jego władaniu znajdowała się zapewne Ochryda, Berroia, Polog). Rządzone przez niego terytorium graniczyło z Królestwem Tesaloniki, despotatem Epiru, Serbią i Bułgarią. Strez prowadził aktywną politykę wobec cesarstwa łacińskiego, korzystając z pomocy m.in. cara Borila. Kres jego władaniu przyniosła śmierć, którą G.N. Nikolov datuje na drugą połowę 1211⁵. Nastąpiła ona w chwili, kiedy pan Proseku znalazł się w obliczu konfliktu ze Stefanem Nemaniczem, swoim dobroczyńcą. Państwo Streza podzielone zostało między Borila i łacinników. Ocena działalności Streza z bułgarskiego punktu widzenia nie jest jednoznaczna. Z jednej strony jego separatystyczne działania osłabiły państwo bułgarskie rządzone przez cara Borila, z drugiej strony przez kilka lat władztwo Streza stanowiło swoisty bufor, osłaniający Bułgarię przed atakami wrogów.

W części trzeciej: *Separatizmät v Rodopskata oblast* (s. 124–182) G.N. Nikolov analizuje kilka przypadków funkcjonowania separatystycznych władztw na terenie Rodopów, a mianowicie Iwanka (s. 124–138), Jana Spyridonakisa (s. 138–143) oraz Aleksego Sława (s. 143–181). Pierwszy z wymienionych, prawdopodobnie połączony więzami rodzinnymi z rodem Asenów, odpowiedzialny był za śmierć Asena I Bełguna. Nie udało mu się przejąć tronu w Tyrnowie i musiał uchodzić do Konstantynopola. Cesarz Aleksy III Angelos uczynił go zarządcą Filipopola. W 1198 r. zbuntował się przeciwko swojemu dobroczyńcy i po części dzięki wsparciu Kałojana, następcy Teodora-Piotra na tronie bułgarskim stworzył na krótki czas niezależne tak

⁴ Kwestia datowania „zainstalowania” Streza w Proseku jest dyskusyjna. Rok 1208 jest, co trzeba wyraźnie podkreślić, jedynie jedną z możliwości.

⁵ Trzeba nadmienić, że nie jest to takie oczywiste. Podobnie jak i to, że Strez rozstał się z życiem w Proseku. Istnieją poważne przesłanki, by datować śmierć Streza na 1213 lub 1214 r., i umiejscawiać ją już w czasie wyprawy przeciw Serbii. Na ten temat J.M. Wolski, *Żywot św. Sawy Teodozjusza Chilendarskiego, jako źródło do dziejów Streza, władcy Proseku*, „Balcanica Posnaniensia” 2012, t. 19, s. 58–59.

od Konstantynopola, jak i Tyrnowa władztwo w Rodopach i Tracji. Zostało ono zlikwidowane przez Bizantyńczyków najpewniej latem 1200 r.

Jan Spyridonakis wywodził się z Cypru i był poddany bizantyńskiego cesarza. Pod koniec 1200 lub w początkach 1201 r. zbuntował się przeciw Aleksemu Angelosowi i stworzył na krótki czas (około roku) w Rodopach niezależne od Konstantynopola władztwo, działając w porozumieniu z Kałojanem. Było to możliwe, jak sądzi G.N. Nikołow, m.in. dlatego, że Jan nie należał do bizantyńskiej arystokracji i nie podzielał jej wrogiego Bułgarom stanowiska.

Władztwo o aspiracjach państwowych zbudował w Rodopach i Macedonii Pirińskiej despota Aleksey Sław. Tytuł despoty otrzymał od Kałojana, z którym był spokrewniony. Po jego śmierci nie podporządkował się Boriłowi, który przejął władzę w Tyrnowie i od tej pory prowadził niezależną od Tyrnowa działalność, zręcznie lawirując między cesarstwem łacińskim, państwem epirockim i Bułgarią. Udane sojusze pozwoliły mu poszerzyć rządzone przez siebie terytorium. Przez współczesnych postrzegany był jako basileus i autokrator. Swoją stolicą (politeia) uczynił Melnik, miejscowego biskupa wyniósł do godności metropolity (został nim Paweł Klaudiopolites), zorganizował sprawny system zarządzania i dbał o siły zbrojne. Zszedł ze sceny historycznej po bitwie pod Kłokotnicą (1230), a rządzone przez niego obszary włączone zostały do Bułgarii. Warto podkreślić, że w bułgarskich źródłach zachowała się o nim dobra pamięć.

Rozważania w tej części książki G.N. Nikołow konkluduje stwierdzeniem, że obszar Rodopów stanowił w końcu XII i pierwszej ćwierci wieku XIII swego rodzaju miejsce schronienia dla bułgarskich możnych, którzy jednak starali się utrzymać kontakt z Tyrnowem. Ich władztwa były buforem chroniącym Bułgarię od strony Bizancjum, cesarstwa łacińskiego, a później państwa epirockiego.

W części czwartej zatytułowanej *Separatismät v Bälgarskija severozapad* (s. 183–190) bułgarski uczony rozpatruje przypadek niejakiego Beloty. Postać ta znana jest jedynie z korespondencji z papieżem Innocentym III oraz z listu tego ostatniego do arcybiskupa Zagory. Wnikliwa analiza materiału źródłowego prowadzi Autora do wniosku, że efemeryczne, samodzielne władztwo Beloty funkcjonowało w latach 1202–1203 z centrum w Braniczewie, a jego historyczna rola sprowadziła się do utrudnienia węgierskiej ekspansji na południe od Dunaju i tym samym, w ostatecznym rozrachunku,

przyczyniła się do terytorialnego rozwoju państwowości bułgarskiej w kierunku północno-zachodnim.

W części piątej: *Rezidencii i kreposti na separatistite v bǎlgarskite zemi* (s. 191–224) G.N. Nikołow w oparciu o źródła pisane i badania archeologiczne charakteryzuje rezydencje i twierdze separatystów. W obrębie jego zainteresowania znalazły się: Wielki Presław (s. 191–196), Prosek (s. 196–201, 206–207), Kriczim i Stanimaka (Stanimachos) – s. 202–204, Cepina (s. 207–212), Melnik (s. 212–223). Badacz przedstawia ich położenie geograficzne, kształt urbanistyczny (ze szczególnym uwzględnieniem fortyfikacji, siedzib władcy, kościołów), zaopatrzenie w wodę i żywność, ślady życia gospodarczego. Podkreśla, że najczęściej były to ośrodki trudne do zdobycia, tak ze względu na solidne umocnienia, jak i z tytułu położenia geograficznego.

Pracę uzupełniają bibliografia (s. 14–36), omówienie stanu badań (s. 37–44), charakterystyka źródeł (s. 45–58), podsumowanie (225–233), indeksy (234–244), streszczenie w języku niemieckim (s. 245–255). Książka jest, co warto zaznaczyć, bogato ilustrowana. Pewnym jej mankamentem jest brak map, które ułatwiłyby śledzenie wywodów Autora, dość często dotyczących przecież kwestii terytorialnych.

Omawiana książka oparta została na pełnej bazie źródłowej z wykorzystaniem bogatej, wielojęzycznej literatury przedmiotu⁶. Autora cechuje wnikliwa, dogłębna analiza materiału źródłowego, co pozwala mu zajmować własne, oryginalne stanowisko, tak w kwestiach szczegółowych, jak natury ogólnej. Książka G.N. Nikołowa z pewnością wejdzie, a w zasadzie już weszła, do obiegu naukowego, stając się fundamentem współczesnej wiedzy o samodzielnych lub na

⁶ Wśród lektur G.N. Nikolowa nie znajdują literatury polskiej, spośród której przydatne z pewnością byłyby teksty Zdzisława Pentka (*Cesarstwo Łacińskie. Kolonialne państwo krzyżowców czy Neobizancjum*, Poznań 2004), Jacka Bonarka (*Separatyzm bizantyński w dobie IV krucjaty a działalność Teodora Laskarysa*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2008, t. 9, s. 27-41) i Jarosława Dudka (*Polog i jego rola na bizantyńskim pograniczu XII–XIII w.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 2001, t. 152, s. 143–156). Z innych obcojęzycznych pozycji warto byłoby sięgnąć do artykułu Filipa Van Trichta (*Le politique étrangère de l'empire de Constantinople de 1210 à 1216 (Ire partie)*, „Le Moyen Age” 2001, t. 117.2, s. 221–227 (ważny w kontekście datowania listu Henryk, cesarza łacińskiego *Do wszystkich przyjaciół*)).

wpół samodzielnych władztwach na ziemiach bułgarskich końca XII–połowy XIII w.

Mirosław J. Leszka
(Instytut Historii UE, Łódź)